tasavvur
tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal
e-ISSN: 2619-9130
tasavvur, Haziran /June 2018, c. 4, s.1: 191-218

İbn Cülcül'ün Kayıtlarındaki Mâserceveyh ile Nedîm'in Kayıtlarındaki Mâsercîs Aynı Kişi Mi?

Could Māsarjawayh In The Records Of Ibn Djuljul Be The Same Person Māsarjīs In The Records Of Nadīm?

Samet ŞENEL
YL Öğrencisi., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Master Student, Sakarya University, Institute of Social Science, Department of Islamic History
Sakarya / TURKEY
senelsmt@gmail.com
ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-1909-170X

Levent ÖZTÜRK
Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Professor Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Islamic History
Sakarya / TURKEY
leventozturk@outlook.com
ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-4741-0125

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 01 Mayıs / May 2018
Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Mayıs / May 2018
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2018
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Şenel, Samet-Öztürk, Levent. "İbn Cülcül'ün Kayıtlarındaki Mâserceveyh ile Nedîm'in Kayıtlarındaki Mâsercîs Aynı Kişi Mi?". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 4,* sy. 1 (30 Haziran 2018): 191-218.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: http://dergipark.gov.tr/tasavvur | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Öz

Batı İslâm dünyasında yazan Endülüslü İbn Cülcül (ö. 384/994 [?]) ile Doğu İslâm dünyasında yazan Bağdatlı Nedîm (ö. 385/995 [?]), bilim tarihine büyük katkılar sunan kitaplarında pek çok hekim ve mütercim hakkında bilgi verir. Her iki müellif de kitaplarını aynı yıllarda veya birbirine oldukça yakın zamanlarda yazar. Onlar bazen benzer bilgiler sunarken bazen de birbirinden tamamen farklı bilgiler zikreder.

İbn Cülcül'ün, kitabında zikrettiği hekimlerden birisi Emevîler döneminde yaşamış olduğunu belirttiği Mâserceveyh'tir. Nedîm'in de hakkında bilgi sunduğu hekimlerden birisi Abbâsîler döneminde yaşamış olduğunu belirttiği Mâsercîs'tir. Ancak asırlar içinde bazı müellifler, İbn Cülcül'ün ve Nedîm'in eserlerini kaynak göstererek her iki şahsa ait bilgileri birleştirir ve aynı kişi olarak sunar. Buna bağlı olarak modern araştırmacıların büyük bir kısmı da her iki müellifi çoğu zaman birbirinin yerine koyarak anlatır.

Çalışmamız bu karışıklığın izini sürmeyi hedeflemekte ve İbn Cülcül'ün zikrettiği Mâserceveyh ile Nedîm'in bahsettiği Mâsercîs'in aynı kişi olup olmadığına açıklık getirmeyi istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mâserceveyh, Mâsercîs, İbn Cülcül, Nedîm, Tıp Tarihi.

Abstract

Ibn Djuljul from Andalusia who wrote in the Western Islamic World and Nadīm from Baghdād who wrote in the Eastern Islamic World, give information about lots of physicians and translators in their books that contributed significantly to history of science. Both authors write their books at same time or very close time. Sometimes they offer similar information, but sometimes they provide different information.

One of the physicians whom Ibn Djuljul mentioned in his book, Māsarjawayh lived at the times of Umayyads. Nadīm gives information about Māsarjīs who lived at the times of Abbāsids. However, in the course of centuries, some authors combined the knowledge about these two people by giving reference to Ibn Djuljul's and Nadīm's work and represented as the same per-

son. Accordingly, most of the modern scholars mentioned the two authors as a substitute.

This paper wants to keep track of this confusion and wants to clarify whether Māsarjawayh who was mentioned by Ibn Djuljul and Māsarjīs who was told by Nadīm are the same person or not.

Keywords: Māsarjawayh, Māsarjīs, Ibn Djuljul, Nadīm, History of Medicine.

Giriş

İshâk b. Huneyn'in (ö. 298/910) içeriği oldukça kıymetli ancak hacmi küçük *Târîhu'l-Etibbâ* adlı risâlesi,[1] tıp tarihi hakkında bilgi sunan önemli bir eserdir. Bu eser, kıymetli bilgiler içermesine rağmen İslâm öncesi dönemle sınırlıdır. Bu bakımdan İbn Cülcül'ün (ö. 384/994 [?]) kaleme aldığı *Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ* adlı eser,[2] İslâmî dönemi de kapsayan bilgileriyle özel bir önem arz eder.[3] Buna ilave olarak İbn Cülcül ile aynı zamanlarda yazmış olan Nedîm'in (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist* adlı eseri de[4] İslâm coğrafyasında teşekkül eden tıbbî birikim hakkında sunduğu zengin bilgilerle önem taşır.

İbn Cülcül ve Nedîm, genel kabule göre eserlerini 377 (987) yıllarında kaleme almıştır.[5] Her iki müellifin sunduğu bilgilerde bir takım farklılıklar vardır. Nedîm, Hâris b. Kelede es-Sekafî, İbn Ebû Rimse, Ebhar (veya Ebcer) ve Mâserceveyh gibi Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn veya Emevîler döne-

1 İshâk b. Huneyn ve risâlesi hakkında bk. Hasan Katipoğlu ve Mustafa Çağrıcı, "İshak b. Huneyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. 22 (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 534; Franz Rosenthal, "İshâk b. Huneyn'in Târîhü'l-Etibbâ'sı", trc. Levent Öztürk, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 7, (İstanbul 2001): 327-340; M. Cüneyt Kaya, "İshâk b. Huneyn ve Târîhu'l-Etibbâ'sı", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 11-35.

2 İbn Cülcül, Ebû Dâvûd Süleyman b. Hassân el-Endelüsî (ö. 384/994 [?]), *Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ*, nşr. Fuâd Seyyid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Yayınları, 1985).

3 *Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ*'nın bilim tarihi bakımından ehemmiyeti hakkında bk. M. Cüneyt Kaya, "Tabakât Literatürünün Endülüs'teki İlk Örneği: İbn Cülcül ve Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ'sı", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 37-56.

4 Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385/995 [?]), *Kitâbü'l-Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation Yayınları, 2009).

5 Kaya, M. Cüneyt, "Tabakât Literatürünün", 38; İbrahim Halil Üçer, "el-Fihrist'te Felsefe Tarihi: Kadîm'in Muhdes'e Yolculuğu", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 57, 66.

minde yaşamış olan hekimlerden bahsetmezken İbn Cülcül onlar hakkında bilgi verir. Nedîm, "Yeni Hekimler (Muhdesûn)" başlığı altında İbn Cülcül tarafından zikredilen bazı hekimlere yer vermezken, İbn Cülcül de Nedîm'in bilgi verdiği birçok hekimden bahsetmez.[6]

İbn Cülcül, Emevîler döneminde yaşadığını belirttiği Mâserceveyh ve ondan önce yaşamış olan Ahron b. A'yün el-Kass hakkında bir takım bilgiler aktarırken, Nedîm, Abbâsîler döneminin başlarında yaşadığını açıkça ifade ettiği Ahron el-Kass ve ondan sonra yaşamış olan Mâsercîs hakkında malumat sunar.[7] İbn Cülcül ve Nedîm'in zikrettiği tarihlendirmeler dikkate alınacak olursa her ikisinin de farklı kişilerden bahsettikleri açıktır. Ancak zaman içinde onlar tarafından sunulan bilgilerin karıştırıldığı, bu karışıklığın doğurduğu çelişkileri gidermek için de birçok farklı yorumun yapıldığı görülür.

Bu makale, bu karışıklığın izini sürmeyi hedeflemekte ve zaman içinde aynı kişi kabul edilen İbn Cülcül'ün bahsettiği Mâserceveyh ile Nedîm'in bahsettiği Mâsercîs hakkında aynı kişi olup olmadıklarını tartışmaya açmayı arzu etmektedir. Bunun için öncelikle zikri geçen iki kaynakta yer alan bilgileri ele almak, ardından onların sunduğu bilgileri kullanan bazı müelliflerin izini sürmek yerinde olacaktır.

1. İbn Cülcül'ün Kayıtlarına Göre Mâserceveyh

Bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde Mâserceveyh hakkında elde edilebilen en erken kayıt Batı İslâm dünyasında yaşamış olan İbn Cülcül'e (ö. 384/994 [?]) aittir.

İbn Cülcül, Mâserceveyh'e kitabının altıncı bölümünde yer verir.[8] Bu bölüm "Köken İtibariyle Rum, Süryânî ve Fârisî Olmayan Hekimler" başlığını taşır. İbn Cülcül bu başlıkta Hz. Peygamber döneminde meşhur olan kişilere yer verdikten sonra Emevîler döneminde yaşamış hekimleri anlatır. İbn Cülcül bu kısımda dört hekimden bahsetmektedir. Bunlar Hâris b. Kelede, İbn

---

6 Mahmûd el-Hâc Kâsım Muhammed, "Dirâse Mukârene fî Târîhi'l-Etibbâ inde'bni'l-Nedîm ve İbn Cülcül", *Âfâku's-Sekâfe ve't-Türâs* 4, sy. 6 (1997): 23-32.

7 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61-62; Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *Kitâbü'l-Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation Yayınları, 2009), *Kitâbü'l-Fihrist*, 2/1: 299.

8 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61-62.

Ebû Rimse, İbn Ebhar ve Mâserceveyh'tir.[9] İbn Cülcül'ün bu başlık altında Abbâsîler dönemine kadarki süreçte ön plana çıkan hekimlere yer verdiği akla gelmektedir. Zira kitabının beşinci bölümünü Hristiyanlığın başlangıcından İslâmiyet'in zuhuruna kadar İskenderiye'de ön plana çıkan filozof hekimlere,[10] yedinci bölümünü ise Abbâsîler döneminde ve coğrafyasında yaşayan bir kısmı Müslüman bir kısmı Hristiyan filozof hekimlere ayırır.[11] Arada kalan altıncı bölüm ise yukarıda zikrettiğimiz şekildedir. Dolayısıyla İbn Cülcül'ün ana hatlarıyla İslâm öncesi dönem, İslâm'ın başlangıcı ve Emeviler dönemi, ardından Abbâsîler dönemi şeklinde bir kronoloji takip ettiği görülür.

İbn Cülcül, Mâserceveyh hakkında iki bilgi sunar. Bunlardan birincisi Mâserceveyh'i Süryânî bir yahudî olarak (كان يهودي المذهب سريانيا) betimlemesidir. Ancak burada önemli bir sorun karşımıza çıkar. İbn Cülcül, biraz önce zikrettiğimiz "Köken İtibariyle Rum, Süryânî ve Fârisî Olmayan Hekimler" başlığına rağmen Süryânî ifadesine vurgu yapar. İbn Cülcül'ün başlıktaki ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu kısımda Süryânî birisinin olmaması gerekir.[12] Burada ya İbn Cülcül'ün bir zühulünden ya da verdiği çok özel bir ayrıntıdan bahsetmek uygun düşer. Pek çok araştırmacı Süryânî kelimesinin anlamını göz önünde bulundurarak bunu bazen ya Suriyeli olarak anlar, ya da Hristiyan iken sonradan Yahudi olduğu şeklinde yorumlar. Bazen de meselâ İran gibi farklı bir kökene nispet eder.[13]

---

9 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 53-62.

10 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 51-52.

11 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 63-83. İbn Cülcül, "Tıp ve felsefe alanlarında öne çıkan, bir kısmı Müslüman bir kısmı Hristiyan İslâm bilgeleri" başlığını verdiği bu tabakada on iki kişiyi ele alır. Bunlardan sadece ikisi Müslümandır. İbn Cülcül'ün İslâm bilgeleri ifadesini dini ve etnik kökeni ne olursa olsun İslâm hâkimiyeti altında yetişmiş tüm bilgeler için kullandığı açıktır. Bk. Kaya, M. Cüneyt, "Tabakât Literatürünün", 47-48.

12 İbn Cülcül'ün eserini neşreden Fuâd Seyyid, başlığa koyduğu dipnotta bu çelişkiye işaret ederek bu bilgiden kuşku duymakla yetinmiş, herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bk. İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61 (naşirin 1 nolu dipnotu).

13 Bazı örnekler için bk. Max Meyerhof, "Mediaeval Jewish Physicians in the near East from Arabic Sources". *Isis* 28, sy. 2 (Chicago 1938): 434; Şemsettin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, haz. İrfan Bayın (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 63; Kaya, M. Cüneyt, "Tabakât Literatürünün", 49; İrfan Aycan, "Emevîler Döneminde İlmî Hayat", *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı* içinde (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 71. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Meyerhof tarafından "Mâserceveyh'in" bir Fars ismi olduğu şeklindeki ifadeleri kendisinden sonra gelen bazı araştırmacılar tarafından Mâserceveyh hakkında İranlı, İran asıllı Yahûdî gibi betimlemelerle kullanılmıştır. Buna dair örnekler için bk. Manfred Ullman, *Islamic Medicine* (Edinburgh: Edinburgh University Press Yayınları,

Buna karşın Süryânî kelimesini, pek çok araştırmacının anladığı şekilde Hristiyan veya Suriyeli olarak değil de Sûra Akademisi'ne mensup bir Yahudi olarak anlamak yerinde olacaktır. Sûrâ,[14] Irak coğrafyasında Kûfe ile Bağdat arasında kadîm Bâbil yerleşim yerlerinden birisidir. Yâkût el-Hamevî'nin belirttiği üzere Süryânîlerin en eski yerleşim yerlerindendir. Bu yere nisbet kullanımı da "Sûrânî" olarak yapılmaktadır.[15] Burada "Süryânî" kelimesi ile "Sûrânî" kelimesinin yazılışlarının birbirine çok yakın olması, istinsah nüshalarının asırlar içinde önemli bir ayrıntıyı yok etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Dolayısıyla İbn Cülcül'ün çok önemli bir ayrıntıya işaret ettiği, başlığında zikrettiği hususları esas alarak dikkatli davrandığı, ancak zamanla kelimenin asıl anlamını yitirdiği söylenebilir.

Sûrâ Akademisi, Filistin Yahûdîliğine karşı ortaya çıkan Irak merkezli Bâbil Yahûdîliğinin üç önemli akademisinden birisidir (diğer ikisi Neherdea ve Pumbedita'dır).[16] Sûrâ Akademisi'nin önde gelen din âlimlerinden (gaon, çoğulu geonim) birisinin, ele aldığımız dönemde yaşaması ve muhtemelen aynı ismi taşıması önem arz eder. Tespitlerimize göre bu isim Mar R. Sheshua'dır (Rav Sheshna, Mesharsheya b. Tahlifa). Yaklaşık 670'li yıllarda Sûrâ gaonu olarak göreve başlar ve 689 yılına kadar bu görevde kalır.[17]

1978), 6; Philip K. Hitti *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1995), 1: 399; A. Dietrich, "Māsardjawayh", *Encyclopaedia of Islam*, c. 4 (Leiden: E.J. Brill Yayınları, 1991), 640. Mahmut Kaya, "Mâserceveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 74; İsmail Yiğit, *Emeviler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016), 243; Ahmad Y. al-Hassan, "Factors Behind the Rise of Islamic Science", *The Different Aspects of Islamic Culture*, ed. Zafar Ishaq Ansari ve dğr. (Paris: Unesco Publishing Yayınları, 2016), 4: 77; S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri,* trc. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 135.

14 Arapçası سورا şeklindedir. Benzer bir yazılışa sahip olan سوراء da bizatihi Bağdat'ın ismi veya Bağdat yakınlarında bir yerdir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dârü Sâdır Yayınları, 1977), 3: 278.

15 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2: 294, 3: 278, 5: 122.

16 Salime Leyla Gürkan, "Yahudîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43 (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 191-192. Akademiler ve faaliyetleri hakkında bk. Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Gökkubbe, 2005), 141-147.

17 Moshe Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages* (Leiden: E.J. Brill Yayınları, 2004), 404. *Encyclopeadia Judaica*'da "Gaon" maddesinde yer alan Sûra Gaonları listesinde, ele aldığımız kişinin göreve gelişi 650'li yıllar olarak gösterilmektedir. Zira gaonlardan Huna ve Sheshna (Mesharshaya) isimleri tek isim olarak birleştirilmiştir. Sonraki gaon Nehar-Pekod'lu Hanina'nın göreve gelişi ise doğru bir şekilde 689 olarak belirtilmiştir. Moshe Gil'in tespitlerine göre 650'li yıllarda gaon olan kişi Huna, 670'de gaon olan kişi ise Sheshna (Mesharshaya) olarak görünmektedir. Nuh Arslantaş'ın aktardığı bilgiler de *Encyclopaedia Judaica*'ya dayanmakta, dolayısıyla 650 ve 670 yıllarında gaon olan iki

Luvîs Şeyho (Louis Cheikho), neşrini gerçekleştirdiği Sâid el-Endelüsî'nin *Tabakâtü'l-Ümem* adlı eserinde Mâserceveyh ismine koyduğu dipnotta ismi düzeltmeye gittiğini ve asıl nüshada Mâşerhuvâbe şeklinde olduğunu belirtir.[18] Mâşerhuvâbe kelimesi Mar Seheshua, Mesharsheya kelimelerine oldukça yakındır. Aslına bakılacak olursa Sâid el-Endelüsî, Mâserceveyh'in ismini aslına sadık kalarak aktarmış görünmektedir. İbn Cülcül ve Sâid el-Endelüsî'nin; Mâserceveyh'in ismi, dönemi, coğrafyası ve mensup olduğu mezhebi hakkında oldukça net bilgiler sunduğu anlaşılmaktadır.

İbn Cülcül'ün Mâserceveyh hakkında sunduğu ikinci önemli bilgi ise onun ilmî kişiliği ile ilgilidir. İbn Cülcül'ün verdiği bilgilere göre Mâserceveyh, Mervânîler Devleti'nde (Emevîler'in Mervânîler kolunu teşkil eden dönemde) Ahron b. A'yün el-Kass'ın (Fuâd es-Seyyid'in neşrettiği nüshanın aslına göre Ahrâ b. A'yün el-Gîr)[19] kitabını Arapçaya açıklamalı bir şekilde tercüme eder. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz, Mâserceveyh'e ait bu kitabı

ayrı kişinin tek isim altında birleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Simha Assaf-David Deroven, "Gaon", *Encyclopaedia Judaica*, c. 7 (Detroit: Macmillan Yayınları), 380-386; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 146.

18 Sâid el-Endelüsî, Ebü'l-Kāsım Sâid b. Ahmed b. Abdurrahman, *Kitâbü Tabakâti'l-Ümem*, nşr. Luvîs Şeyho (Beyrut: Matbaatü'l-Kâtûlikiyye Yayınları, 1912), 88 (nâşirin 1 nolu dipnotu).

19 Nâşir Fuâd es-Seyyid, asıl nüshada Ahrâ b. A'yün el-Gîr şeklinde geçtiğini, bunun bir yazım hatası olduğunu, doğrusunun Ahron el-Kass olduğunu belirtir. Bk. *İbn Cülcül, Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61 (nâşirin 3 nolu dipnotu). Ayrıca krş. Ahmet Ağırakça, *İslam Tıp Tarihi* (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri Yayınları, 2004), 88. Ahron (Aaron) hakkındaki bilgiler oldukça yetersizdir. O'leary, onun İskenderiyeli bir papaz ve hekim olduğunu, Pandects veya Syntagma adlı bir eser kaleme aldığını belirtir. Bu eserin İmparator Zeno (474-491) döneminde yaşadığı bilinen Gosius (Gesius Petaeus) tarafından Süryaniceye tercüme edildiğini belirtir. O, ayrıca Bar Hebraeus tarafından verilen bir bilgiye de temas eder. Buna göre Ahron'un kitabı Re'sü'l-Ayn'lı (Reshaina, Resayna) Sergius (466-536) tarafından Süryaniceye çevrilmiş ve otuz bölüm olan Ahron'un kitabına Sergios tarafından iki bölüm ilave edilmiştir. Araştırmacılardan Steinschneider'in tercihi ise Arapçaya tercümeyi gerçekleştiren Mâserceveyh tarafından iki bölüm ilavesinin yapıldığı şeklindedir. Bk. De Lacy O'leary, *How Greek Science Passed to the Arabs* (London: Routledge&Kegan Paul Ltd. Yayınları, 1951), 35, 92. Mackensen, Bar Hebraeus'un bir atfında Sergius'tan diğer bir atfında ise Mâserceveyh'ten bahsettiğine vurgu yapar. Bk. Ruth Stellhorn Mackensen, "*Arabic Books and Libraries in the Umaiyad Period*", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 54, sy. 1/4 (Ekim 1937), 56. Bu bilgiler göz önünde bulundurulunca Ahron'un beşinci asırda yaşamış bir Grek bilgini olması gerekir. Bu meyanda Meyerhof'un Ahron'u Arap fetihlerinden kısa bir zaman önce yaşamış göstermesi ve al-Hassan tarafından Ahron'un Heraclious döneminde İskenderiye'de yaşayan bir hekim olarak gösterilmesinin bir dayanağı bulunmamaktadır. Bk. Meyerhof, "Mediaeval Jewish Physicians", 436; al-Hassan, A. Y., "Maturity of Arabic Science at the Time of Jabir ibn Hayyan", *History of Science and Technology in Islam,* http://www.history-science-technology.com/articles/articles%2013.html [29.05.2018].

saray kütüphanesinde bulur. Kitabı ortaya çıkartır ve namaz kıldığı yere koydurur. Bu kitabı insanların faydasına sunmak için istiharede bulunur. Kırk gün sonra onu insanların istifadesine sunar.[20]

İbn Cülcül'ün sunduğu bu rivayet açık bir şekilde Mâserceveyh'in, Ahron b. A'yün'e ait bir kitabı Arapçaya naklettiğini, bunun saray kütüphanesinde yer aldığını, Ömer b. Abdülazîz'in bu kitabı kütüphanede bularak halkın hizmetine sunduğunu gösterir. Rivayette Mâserceveyh'in bu tercümeyi ne zaman gerçekleştirdiği hususu açık bir şekilde yer almaz.[21] Ancak İbn Cülcül'ün kullandığı "Mervânî Devleti'nde" ifadesinden Emevî Devleti'nin Süfyânî kolunun inkıtaa uğradığı, akabinde Mervân b. Hakem'in başa geçtiği, böylece Mervânî ailesinin yönetimde yer aldığı sürecin kast edildiği açıktır. Rivayetin sunuluş şekli tercümenin, Mervân'ın başa geçmesinden Ömer b. Abdülazîz'in halife olmasına kadar geçen süre zarfında (3 Zilkade 64-10 Safer 99/22 Haziran 684-22 Eylül 717) yapılmış olduğuna işaret eder. İbn Cülcül kitabında bu tercümenin hangi halife döneminde yapıldığına dair açık bir ifade kullanmaz. Bu yüzden muhtemel tarih aralığını ve bu aralıktaki halifeleri tespit etmek yerinde olacaktır.

Mervân b. Hakem'in başa geçtiği 65 (684) yılı ile Ömer b. Abdülazîz'in başa geçtiği 99 (717) yılları arasında Mervân b. Hakem (65-65/684-685), Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705), Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715) ve Süleyman b. Abdülmelik (96-99/715-717) halife olarak görev yapar. Bu halifelerin başta bulundukları toplam süre otuz üç yıldır. Bu duruma bağlı olarak çeşitli sebepleri göz önünde bulunduran pek çok müellif veya araştırmacı tercümenin kendisi için yapıldığı halife ile ilgili olarak farklı rivayet veya görüş

20 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61.

21 Dietrich'in, İbn Cülcül'e atıfla tercümenin Mervân b. Hakem veya Ömer b. Abdülazîz döneminde yapıldığını ifade etmesi kaynaklardaki bilgilerin yanlış kullanımına verilebilecek güzel örneklerden birisi olsa gerektir. Krş. Dietrich, "Māsardjawayh", 640.

ileri sürmüştür.[22] Hâlbuki hatırlanacağı üzere İbn Cülcül, kendisi için tercüme yapılan halifenin adını veya tercümenin yapıldığı tarihi zikretmemektedir.

Buna ilave olarak bir hususa daha temas etmek yerinde olacaktır. İbn Cülcül'ün sunduğu bilgilerde daha sonraki müelliflerin kayıtlarında karşımıza çıkan el-Basrî (Basralı) bilgisi de görülmez.[23] Bunun bir çıkarım sonucu ortaya atılmış olabileceği ileri sürülebilir.

Burada son bir nokta olarak İbn Cülcül'ün İslâm coğrafyasının uzak batısından, doğu dünyasına ait bilgilere ne derece sağlıklı ulaştığı hususu önem kazanır. Onun öncelikle bu rivayet ve bilgiyi 359 (970) senesinde Endülüs'te Karmûn Mescidi'nde Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz'den aldığını belirtmesi[24] önem taşır. Rivayeti aldığı kişi, Ömer b. Abdülazîz'in mevlası İbn Müzâhim'in soyundan gelen Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz b. İbrahim b. Îsâ b. Müzâhim'dir (ö. 367/977-978). Onun *Kitâbü'l-Ef'âl ve Tesârîfihâ* ve *Kitâbü Târîhi İftitâhi'l-Endelüs* isimli eserleri günümüze gelmiştir.[25] Aileden gelen bir rivayeti bize aktarmasına ilave olarak İbn Cülcül'ün İskenderiyeli hekimlere ait tıp kitaplarının asıllarının Huneyn b. İshak tarafından kullanıldığını ve yaşadığı dönemde bunların mevcut olduğunu belirtmesi de[26] batı

---

22 İbn Cülcül'ün eserini neşreden Fuâd es-Seyyid, Sâid el-Endelûsî, Kıftî ve İbn Ebû Üsaybia'nın Mâserceveyh'in Ömer b. Abdülazîz için Ahron el-Kass'a ait kitabı Arapçaya açıklamalı bir şekilde tercüme ettiğini belirtir. Gerçekte ise bu kitabın Mervan b. Hakem döneminde tercüme edildiğini, saray kütüphanesinde muhafaza edildiğini, Ömer b. Abdülazîz'in onu bulduğunu, bazı kişilerin bu kitabı insanların istifadesine sunması için onu teşvik ettiklerini ilave eder. Kaynak olarak da Nedîm, Sâid el-Endelûsî, Kıftî, İbn Ebû Üsaybia, İbnü'l-İbrî, İbn Fadlullah el-Ömerî'nin eserlerine atıfta bulunur. Bk. İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61 (Nâşirin dipnotu). Bu bilgilerde de görüldüğü üzere kitabın naşirinde bile bazı bilgilerin birbirine karıştığı anlaşılmaktadır. Benzer tarihlendirmelere örnek olarak ayrıca bk. Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 183. Farklı bir görüş olarak Fazıl İbrahim, Mervân'ın idarede kalma süresinin çok kısa olduğunu, dolayısıyla oğlu Abdülmelik döneminin eserin tercüme ettirilmesi için daha uygun bir zaman olduğunu belirtir. Ancak buna ait bir delil sunmaz, bu tamamen bir varsayımdan kaynaklanır. Bk. Fazıl Halil İbrahim, "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmi Gelişmelerin Öncü Hareketleri", trc. Aslan Ahmet, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (Urfa 2001): 188.

23 Buna karşın kitabın neşrini gerçekleştiren Fuâd es-Seyyid, dipnotta vermiş olduğu bilgilerde Mâserceveyh'i Basra nisbesiyle zikrederek isminin bazen Nedîm tarafından de verildiği üzere Mâsercîs olarak kaydedildiğini belirtir. Mervan b. Hakem'in çağdaşı olduğunu söyler. Vefat tarihine tesadüf etmediğini belirtir.

24 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61.

25 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 62 (nâşirin 8 nolu dipnotu).

26 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 51.

İslâm dünyasının doğu İslâm dünyası ile oldukça sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Dolayısıyla İbn Cülcül'ün ifadelerine itimat etmekte bir beis bulunmamaktadır.

2. Nedîm'in Kayıtlarına Göre Mâsercîs

Nedîm (ö. 385/995 [?]),[27] hekimlerle ilgili bilgileri kitabının yedinci makalesinin üçüncü fenninde zikreder.[28] Tıbbın ortaya çıkışından itibaren meydana gelen gelişmeleri ve yazılan eserleri tasnif ettiği bu bölümde kadîm ulemayı kaleme aldıktan sonra "Yeni Hekimler (Muhdesûn)" başlığında Ahron el-Kass ve Mâsercîs hakkında bilgi verir. Nedîm, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Hâris b. Kelede, İbn Ebû Rimse, İbn Ebhar ve Mâserceveyh gibi isimlere kitabında yer vermez. O, sadece Abbâsîler döneminde yetişen hekimleri zikrederken, Ahron el-Kass ve Mâsercîs hakkında bilgi verir. Akabinde İsa b. Mâsercîs'ten bahseder.[29]

Nedîm, Ahron el-Kass'ın Abbâsî Devleti'nin başlarında (sadru'd-devle) yaşadığını, eserini Süryanice yazdığını, Mâsercîs'in de bu eseri Arapçaya çevirdiğini ifade eder. Otuz babdan müteşekkil *Künnâş* isimli kitabına Mâsercîs'in iki bab ilave ettiğini zikreder. Kitabında bu bilgilere yer veren Nedîm akabinde Mâsercîs hakkındaki bilgilere geçer. Mâsercîs'in Süryaniceden Arapçaya tercüme yapan bir hekim olduğunu ve *Kitâbü Kuva'l-Et'ıme ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ* ile *Kitâbü Kuva'l-Akâkîr ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ* adlı kitapları olduğunu belirtir. Birkaç müellif sonrasında İsa b. Mâsercîs hakkında bilgi verir. İsa b. Mâsercîs'in ise *Kitâbü'l-Elvân* ile *Kitâbü'r-Revâih ve't-Tuûm*

[27] İbrahim Halil Üçer, "el-Fihrist'te Felsefe Tarihi: Kadîm'in Muhdes'e Yolculuğu", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 57-83.

[28] Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 2/1: 267-317.

[29] Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist,* 2/1: 267-289, 299-300. Mahmut Kaya'nın Kıftî'nin izinde, Mâserceveyh'in isminin bazı kaynaklarda Mâsercîs olarak geçtiğini ifade ederek Nedîm'i kaynak göstermesini anlamlandırmak mümkün görünmemektedir. Bk. Kaya, Mahmud, "Mâserceveyh", 74. Benzer karışıklık pek çok müellifte dikkatleri çeker. Meselâ al-Hassan, Nedîm'in Abbâsîler dönemi mütercimleri arasında saydığı Mâsercîs'in ismini değiştirerek Mâserceveyh yapar. Bk. al-Hassan, "Maturity", 77, 102. Bu arada Dietrich'in kaleme aldığı "Māsardjawayh" maddesinde *Sivânü'l-Hikme*'den seçmeler kaleme alan Sicistânî'yi, Mâserceveyh'i Antik Grek âlimleri arasında göstermiş olduğu için tenkit etmesi de bu karışıklığın oldukça ilginç bir yansımasıdır. İsim benzerliklerinin, zihin yanılsamalarında ne kadar savurucu olabileceğinin ilgi çekici bir örneğini teşkil eder. *Sivânü'l-Hikme*'de veya seçkilerinde yer alan bilgi Antik Yunan hekimlerinden Mâsercis (Masergios) ile ilgilidir. Krş. Dietrich, "Māsardjawayh", 641; Ebû Süleyman el-Mantıkî es-Sicistânî, *Sıvânü'l-Hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Paris: Byblion Yayınları 2004), 106.

adlı kitapları olduğunu söyler.[30] Nedîm'in metninde açık bir vurgu bulunmasa da İsa'nın, Mâsercîs'in oğlu olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Nedîm bu bilgiler dışında Mâsercîs'e dair herhangi bir hususa işaret etmez. O, biraz önce zikrettiğimiz "Yeni Hekimler (Muhdesûn)" başlığı altında Huneyn b. İshâk, Kustâ b. Lûkâ, Yuhannâ b. Mâseveyh gibi isimlerden başlayarak birçok hekim hakkında bilgi verir. Bu kişiler kronolojik olarak yerleştirilmemiştir. Muhtemelen eserlerinin çokluğuna göre veya benzer bir ilişki içinde sıralanmıştır. Bu bölümde zikri geçen isimlerden ikisi bizim için önem arz eder. Bunlardan birisi Ahron el-Kass, diğeri ise Mâsercîs'tir.[31] Dolayısıyla Nedîm'in kurgusunda her ikisinin de Abbâsî dönemi müelliflerinden olduğu açıktır.

Özetleyecek olursak Nedîm'in verdiği bilgilere göre Abbâsî Devleti'nin başlarında yaşayan Ahron el-Kass, kitabını Süryânîce yazan bir müelliftir. Bu kitabı Mâsercîs Arapçaya çevirmiştir. Mâsercîs, Ahron tarafından 30 makale şeklinde düzenlenen *Künnâş* adlı esere, tercüme sonrasında iki makale ilave etmiştir.

Nedîm, Ahron hakkında bilgi verirken kullandığı "sadru'd-devle" ifadesiyle Abbâsî Devleti'nin ilk yıllarını kasteder. Mâsercîs'i de Ahron'un ardından zikreder.[32] O, (Buhtîşû'nun babası) Cûrcis ile Yahya b. Serâfiyyûn (Johannes Serapion) için de aynı zaman ifadesini kullanır.[33]

el-Fihrist'in İngilizce tercümesinde "sadru'd-devle" ifadesi Ahron başlığında "in the first part of the regime" ile karşılanmış ve regime kelimesine parantez içinde "of Islām" ilave edilmiştir. (Buhtîşû'nun babası) Cûrcis maddesinde aynı ifade "the early period of dynasty", Yahya b. Serâfiyyûn başlığında ise "at the beginning of the regime" ifadesiyle karşılanmıştır.[34] Ahron maddesinde mütercimlerin "regime" kelimesinin akabinde verdikleri parantez arası "İslâm" ilavesi, Mâsercîs'i İslâm'ın ilk yıllarına doğru yerleştirmeye çalıştıklarını gösterir. Yapılan bu ilavenin Ahron ile ilgili Nedîm'in kastettiği

30 Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 2/1: 299-300.
31 Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 2/1: 299.
32 Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 2/1: 299.
33 Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 2/1: 296, 297.
34 *The Fihrist of al-Nadīm*, ed. Bayard Dodge, (New York: Colombia University Press, 1970), 1: 696, 697, 698.

zaman dilimini değil, Mâserceveyh'ten önce yaşamış olan Ahron'u ifade ettiği açıktır. Mütercimlerin bilim dünyasındaki genel kabulden dolayı bu ilaveyi yaptıkları su götürmez bir gerçektir. Ancak özellikle Yahya b. Serâfiyyûn maddesinde "sadru'd-devle"yi karşılayan zaman dilimi için koydukları dipnot, mütercimlerin kayda değer bir kararsızlık içinde olduğunu da göstermektedir. Zira Yahya b. Serâfiyyûn başlığında geçen "sadru'd-devle" ifadesinin tercümesine koydukları dipnot, bunun 945 yılında Irak'ta tesis edilen Büveyhî rejimi olabileceğini söyler. Mütercimler, Cûrcis hakkında bilgi verirken "sadru'd-devle" ifadesini, doğru bir şekilde Abbasî hanedanlığının başlangıcı olarak anlar.

Bu örnekler müellifler tarafından kastedilen ve yazıldıkları dönem için doğru anlaşılan ifadelerin asırlar sonrasında anlaşılma sorunu ile yüz yüze kaldığını ve bir takım farklı anlamalar sebebiyle yeni bakış açılarının veya yorumların ortaya çıktığını gösterir. Kanaatimiz, temel sorunumuzun bu noktada yoğunlaştığı şeklindedir. O halde İbn Cülcül ve Nedîm tarafından verilen bilgilerin zaman içindeki yolculuğuna bakmak uygun olur.

3. Sâid el-Endelüsî'nin Kayıtlarına Göre Mâserceveyh

Sâid el-Endelüsî,[35] Mâserceveyh'i "İsrailoğullarında İlimler" başlığında tıp bahsinde ele alır. Hem Şeyho, hem de Şeşen, neşirlerinde isim üzerinde tasarrufta bulunur. Şeyho yukarıda da vurguladığımız üzere asıl nüshadaki ismi, Kıftî ve İbn Ebû Üsaybia neşirlerine göre Mâserceveyh şeklinde düzeltir. Şeşen ise ismi, eserin Arapça neşri kısmında Mâserceveyh olarak okunamayacak biçimde Mâsercûye şeklinde yazmayı tercih eder. Ancak metnin tercüme kısmında, bilinen şekliyle Mâserceveyh biçiminde kaydeder. Şeşen, ayrıca tercüme kısmında dipnot vermeksizin Mâserceveyh ismine yaptığı ilavede onun 750'li yıllarda sağ olduğu bilgisine yer verir.[36] Muhtemelen Abbâsîler döneminde yaşayan ve kendisiyle karıştırılan kişiyle arasında bir ilişki kurma gayreti içindedir. Ayrıca Şeşen, neşir ve tercüme çalışmasının giriş kısmında, Ahron'a ait tıp mecmuasının Hâlid b. Yezîd tarafından Stephan isimli birisine tercüme ettirildiğini veya bu tercümenin Mâserceveyh el-Basrî tarafından ya-

---

35 Sâid el-Endelüsî ve *Tabakâtü'l-Ümem* adlı eseri hakkında bk. Emrullah Bulut, "Kadîm Dünyadan Endülüs'e Bir Bilim ve Kültür Tarihi Klasiği: Tabakâtü'l-Ümem", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 119-147.

36 Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, 88; Sâid el-Endelüsî, *Milletlerin Bilim Tarihi*, 214-215.

pıldığını ve Ömer b. Abdülazîz tarafından saray kütüphanesinden çıkarılarak çoğaltıldığını belirtmiştir.[37] Onun bu ifadelerinde de genel karışıklığın tesiri açıkça görülmektedir. Arapça metinde geçen "بث" ifadesini de "çoğaltmadan" ziyade "halkın istifadesine açık kılma" olarak anlamak daha doğru olacaktır.

Sâid el-Endelüsî, sunduğu kısa bilgide Mâserceveyh'in İslam devletinde tıp sahasında şöhret sahibi olduğunu, Ömer b. Abdülazîz adına Ahron el-Kass'a ait *Künnâş* adlı eserin tercümesini gerçekleştirdiğini zikreder. Bu künnâşın, kadîm künnâşlar arasında seçkin bir yerinin olduğunu belirtir.[38]

Daha önce Sâid el-Endelüsî'nin, Mâserceveyh'in ismini aslına uygun bir şekilde Mâşerhuvâbe şeklinde koruduğunu ancak nâşir Şeyho tarafından tashih gördüğünü söylemiştik. Buna karşın Sâid el-Endelüsî sunduğu bilgilerden birisinde karışıklığa düşmüş görünür. Bu noktada İbn Cülcül'e ait bilgilerdeki ilk tahrifin yine Endülüslü bir müellif olan Sâid el-Endelüsî tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Sâid'in muhtemel kaynağı, her ne kadar kendisi zikretmese de İbn Cülcül'dür. Anlaşılan o ki Sâid el-Endelüsî, İbn Cülcül'ün cümlelerini ya yanlış anlamış veya yorumlama gayreti içinde olmuştur. Zira o, tercümenin Ömer b. Abdülazîz adına yapıldığını ifade eder. O, bu cümleleriyle önemli bir değişiklik vücuda getirir.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere İbn Cülcül'ün tarih ve dönem vermeksizin Mâserceveyh'in, Ahron'un kitabını Mervânî Devleti'nde tercüme etmiş olduğunu belirtmesi hem kendisinden sonra gelen müellifleri hem de asırlar sonrasındaki araştırmacıları Mâserceveyh'in yaşadığı dönemi tespit noktasında farklı yorumlara itmiştir. Bunun temel nedeni de Nedîm'in farklı bir isme ait benzer bilgileri vermiş olmasıdır. Muhtemelen Sâid el-Endelüsî de Nedîm'in zikrettiği Abbâsîler döneminde yaşamış olan Mâsercîs ile İbn Cülcül'ün bahsettiği Mâserceveyh'i irtibatlandırmıştır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan iki müellif arasındaki uzun zaman aralığı sorununu çözmek üzere de Mâserceveyh'i Ömer b. Abdülazîz döneminde yaşıyor göstermek zorunda kalmıştır.[39]

---

37 Sâid el-Endelüsî, *Milletlerin Bilim Tarihi*, 16.
38 Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, 88.
39 Mâserceveyh'in tercümeyi Ömer b. Abdülazîz döneminde yaptığını ileri süren araştırmacılara örnek olarak bk. Meyerhof, "Mediaeval Jewish Physicians", 435; Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 85.

4. Kıftî'nin Kayıtlarına Göre Mâserceveyh ve Mâsercîs

Kıftî'nin (ö. 646/1248)[40] ele aldığımız problemle ilgili kayıtları, "Ahron" ve "Mâserceveyh" başlıklarında yer alır. O, ayrıca "İsa b. Mâsercîs" hakkında da bilgi sunar.[41] Bu başlıklarda sunduğu bilgilerin muhtevası göz önünde bulundurulunca Kıftî'nin, İbn Cülcül, Nedîm ve Sâid el-Endelüsî tarafından verilen bilgilerden hareketle ilginç sayılabilecek karma bir bilgi oluşturduğu ortaya çıkar. Belirttiğimiz müellifleri kaynak olarak kullanmasına karşın Kıftî, Nedîm tarafından Mâsercîs hakkında verilen bilgileri Mâserceveyh için kullanır. Halbûki hatırlanacağı üzere Nedîm, Mâserceveyh'ten hiç bahsetmez. Bunun nedeni Kıftî'nin, Mâserceveyh'e bazen Mâsercîs de denildiğine dair bir görüşe yer vermesidir. Kıftî'nin kayıtlarında bu görüşün kaynağına işaret bulunmamaktadır. Buna ilave olarak Kıftî bu bilgiyi ikincil ve zayıf bir görüş olarak sunmasına karşın sistemini bunun üzerine kurmuş görünür. Anlaşılan o ki, Kıtfî ikisini aynı kişi kabul ederek bilgileri bir araya getirir. Dolayısıyla Kıftî'nin, İbn Cülcül'ün Mâserceveyh hakkında verdiği bilgileri, Nedîm'in Mâsercîs hakkında verdiği bilgilerle birleştirerek kullandığı kesindir. Şu anki tahminlerimize göre ele aldığımız iki kişi ile ilgili bilgi karışıklığının kesiştiği kişilerden birisi Kıftî olarak durmaktadır. Metinlerinde yer alan bilgilerden onun İbn Cülcül, Nedîm ve Sâid el-Endelüsî'nin kayıtlarını bazen isim zikretmeksizin kullandığı, onlara ait kayıtlardan kendi zihin dünyasında oluşan bilgileri özetleyerek sunduğu, dolayısıyla bazı bilgileri karıştırmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Biraz önce vurguladıklarımızdan anlaşılacağı üzere Kıftî'nin, Ahron hakkında bilgi verirken, Nedîm'in bilgilerini kullanarak mütercimin Mâsercîs olduğunu söylemesi ve Mâserceveyh hakkında bilgi verirken de ona aynı zamanda bazen Mâsercîs dendiğini söylemesi onun bakış açısındaki sorunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla Kıftî'nin bu vurgusu ikisini aynı kişi kabul ettiğini göstermekte, Nedîm tarafından Mâsercîs'e ait olarak belirtilen kitapları Mâserceveyh'in kitapları olarak zikretmesi de bunu teyit etmektedir. Kıftî'nin

---

40 Kıftî ve *İhbâru'l-Ulemâ bi-Ahbâri'l-Hükemâ* adlı eseri hakkında bilgi için bk. Kübra Şenel, "Felsefe-Bilim Tarihi Açısından İbnü'l-Kıftî'nin İhbâru'l-Ulemâ bi-Ahbâri'l-Hükemâ'sı", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 211-245.

41 Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yusuf, *İhbârü'l-Ulemâ bi-Ahyâri'l-Hukemâ*, nşr. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 66, 188, 242-244.

bu düşünceye, elde ettiği bilgilerden mi yoksa kendi çıkarımlarından mı ulaştığı merak konusudur. Biraz sonra ele alacağımız bilgiler bu duruma açıklık kazandıracaktır. Kıftî'de yer alan bilgileri sıralamak problemin daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır.

Kıftî, Ahron el-Kass'ı "sadru'l-mille"de (İslâm'ın ilk dönemlerinde)[42] yaşamış birisi olarak gösterir ve Süryânice *Künnâş* adlı bir eser kaleme aldığını zikreder. Bu eser Mâsercîs tarafından Süryaniceden Arapçaya tercüme edilmiştir. Otuz makaleden oluşan esere mütercim iki makale ilave etmiştir.[43] İlk etapta metinde sunulan bilgilerde bir sorun görünmemektedir. Ancak detaylara baktığımızda bazı noktalar dikkat çeker. Bu bilgiler, İbn Cülcül'ün Mâserceveyh ile ilgili verdiği bilgiler ile Nedîm'in Mâsercîs hakkında verdiği bilgilerin sentezlenmiş halidir. Zira Kıftî'nin Ahron'u İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşamış göstermesi, İbn Cülcül'ün metnini esas aldığına delalet eder. İbn Cülcül'ün metninde Ahron'un kitabının otuz bab olduğu, buna mütercimin iki makale ilave ettiği bilgisi yoktur. Dolayısıyla Nedîm'in metni bu noktada devreye girer ve Mâsercîs hakkında verilen bu bilgiler Kıftî'nin kayıtlarında yer alır. Buna ilave olarak Kıftî'nin "Mâserceveyh" başlığında sunduğu diğer bazı hususlar da onun bilgilerindeki karışıklık iddiamızı güçlendirmektedir.

Kıftî, "Mâserceveyh" başlığında önce onunla ilgili genel bir çerçeve çizerek kısa bir ön bilgi sunar. Bu bilgilerin kökenlerinde yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İbn Cülcül, Nedîm ve Sâid el-Endelüsî gibi müellifler yer alır. Bu bilgiler zikri geçen müelliflerden sentezlediği genel bir tasvirden ve bizzat kendi aklî çıkarımlarına dayandırdığı ifadelerden oluşur. Kendisinden önceki

---

42 Kıftî'nin kullanımına göre "Sadru'l-Mille", İslâm'ın ilk dönemlerini ifade eden bir ifadedir. Kitabının birçok yerinde el-Milletü'l-İslamiyyye ifadesini kullanan Kıftî, bazen bunu kısaltarak el-Mille ifadesini zikreder. Dolayısıyla onun Ahron el-Kass'ı İslâm'ın ilk yıllarına yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Kıftî "Sadru'd-Devle" ifadesini ise Abbâsîler için kullanır. Meselâ Cûrcîs b. Buhtîşû' (*İhbârü'l-Ulemâ*, 122), el-Hakem b. Ebü'l-Hakem ed-Dımeşkî (*İhbârü'l-Ulemâ*, 137), Yuhanna b. Serâfiyyûn (*İhbârü'l-Ulemâ*, 282) gibi isimler için Sadru'd-Devle'de yaşadığını; Teyâzûk (*İhbârü'l-Ulemâ*, 85), Sâzûn (*İhbârü'l-Ulemâ*, 88) gibi isimler için ise Sadru'l-İslâm, Sadru'd-Devleti'l-İslâm gibi ifadeler kullanır. Sadru'l-İslâm, Sadru'l-Mille ifadelerini Emeviler dönemi için kullandığının açık kanıtı Teyâzûk için Sadru'l-İslâm'da Emevî Devleti'nde meşhur bir hekimdi (*İhbârü'l-Ulemâ*, 85) ifadesiyle kendisini gösterir. Bir diğer açık ifadesi de el-Hakem b. Ebü'l-Hakem ed-Dımeşkî'yi Sadru'd-Devleti'l-Abbâsiyye'de yaşamış göstermesine karşın, babası Ebü'l-Hakem'i Sadru'l-İslâm'da yaşayan hekimler arasında göstermesidir. O, Ahron için Sadru'l-Mille ifadesini kullanır.

43 Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, 66.

kaynaklarda el-Basrî nisbesi olmamasına karşın onu Basralı hekim olarak niteler. Bu niteleme kendisinden sonraki kaynaklarda yerleşmiş görünür. Meselâ İbn Ebû Üsaybia'nın kullandığı başlık "Mâserceveyh el-Basrî"dir.

Kıftî, sunduğu ön bilgilerde Mâserceveyh'in Ömer b. Abdülazîz zamanında yaşayan Basralı Yahudi bir hekim olduğunu ifade eder. Mâserceveyh'in Ömer b. Abdülazîz'in isteği üzerine Ahron el-Kass'ın tıpla ilgili kitabını tercüme ettiğini belirtir. Ahron'un kitabının eski zamanlara ait en güzel künnâşlardan birisi olduğunu söyler. Bu betimlemelerinde isim vermese de tamamen Sâid el-Endelüsî'nin izinde olduğu açıktır. Yukarıda zikredildiği üzere tercümenin Ömer b. Abdülazîz adına yapıldığını söyleyen ilk kişi Sâid el-Endelüsî görünmektedir. Kıftî, bazen isminin Mâsercîs olarak zikredildiğini söylerken kuvvetle muhtemel Nedîm'in zikrettiği Abbâsîler döneminde yaşamış olan Ahron ve Mâsercîs'i yanlış bir dönemlendirme ile Emevîler döneminde yaşamış olan Mâserceveyh ile eşleştirir ve bazı kayıtlarda Mâserceveyh'e, Mâsercîs denildiğini söyleyerek kendince problemi çözmüş görünür. Ancak onun, çözdüğünü düşündüğü bu problem kendisinden sonrakileri günümüze kadar meşgul eder.[44]

Kıftî, bu ön bilgileri sunduktan sonra ilk olarak İbn Cülcül'ün rivayetine yer verir. Ancak o, İbn Cülcül'ün rivayetini bazı ilave ve farklılıklarla aktarır. Bunlardan birincisi İbn Cülcül'ün zikrettiği "Mervânî Devleti'nde" ifadesine "Mervânî Devleti'nde Mervân zamanında" ifadesini ilave etmesidir.[45] Bu, önemli bir ilave olarak durmaktadır. Kitabı tercüme edilen kişinin ismini küçük bir farklılıkla Ahron el-Kass b. A'yün şeklinde vermesi bir sorun teşkil

---

44 Meselâ, Arslantaş, Mâserceveyh ve oğlu İsa'yı Emevîler döneminin hekimleri arasında gösterir. Bk. Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 158, 160. Mahmut Kaya, İbn Cülcül'ün bahsettiği Mâserceveyh ile Nedîm'in zikrettiği Mâsercîs'i aynı kişi olarak görür, ancak Kıftî ve İbn Ebû Üsaybia tarafından sunulan Abbâsîler döneminde Mâserceveyh'i yaşıyor gösteren rivayetlerin zaman bakımından sorun teşkil ettiğine işaret eder. Buna karşın eserlerini sıralarken her iki müellifi birleştirir. Bk. Mahmut Kaya, "Mâserceveyh", 75.

45 Kıftî'nin izinde ancak bu bilgiye yer vermeyen diğer kaynakları da zikrederek tercümenin Mervân b. Hakem döneminde yapıldığını ileri süren bazı araştırma örnekleri için bk. Günaltay, *Antik Felsefenin*, 63; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler,* 160; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 174. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, 354; Ağırakça, *İslam Tıp Tarihi*, 88. Araştırmacılardan Gutas görüşleri birleştirerek Mervân b. Hakem veya Ömer b. Abdülazîz döneminde tercüme edilmiş olabileceğini ifade eder. Bk. Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, trc. Lütfü Şimşek (İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları, 2003), 34. Dietrich de aynı yolu izler.

etmez. Ancak bu kullanım, Nedîm'in tesirini gösterir. Hatırlanacağı üzere İbn Cülcül'deki kullanım, Ahron b. A'yün el-Kass, Nedîm'deki kullanım ise Ahron el-Kass şeklindedir. Kıftî'nin giriş kısmında sunduğu betimlemeyi ağırlıklı olarak Sâid el-Endelüsî'den alması, İbn Cülcül'ün rivayetini olduğu gibi aktarmaya çalışması, akabinde birçok farklı rivayet sunması, zikrettiği bu bilgiler arasında bir takım çelişkiler bulunmasına karşın müellif bakımından önem arz etmemiş görünmektedir. Zira klasik eser müelliflerinin büyük bir kısmı rivayetleri aktarmayı, yani ulaşabildikleri kitaplardan veya ravilerden rivayetleri ya aynen, ya da özet veya yorumla aktarmayı tercih eder. Bu yüzden Kıftî, başlangıçta Sâid el-Endelüsî'yi izleyerek Mâserceveyh'i Ömer b. Abdülazîz döneminde yaşamış ve onun adına tercüme yapmış birisi olarak göstermekte, ancak sunduğu İbn Cülcül rivayetinde, Ömer b. Abdülazîz'den önce tercümenin yapıldığı bilgisini göz ardı etmektedir. Belki de örtük bir hedefinden bahsetmek gerekirse Kıftî'nin giriş kısmında söylediği bilgiler esas alındığında onun Sâid el-Endelüsî'nin rivayetini tercih ettiği, yani bu görüşe değer verdiği akla gelmektedir. Zira onun, İbn Cülcül'ün rivayetinden sonra zikrettiği bilgiler Nedîm'den uyarlama olduğu için bahsedilen müelliflerin yaşadıkları dönemle ilgili zaman farkı ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Kıftî, Nedîm'in bilgilerinde karşımıza çıkan Ahron ve Mâsercîs'in Abbasîler döneminde yaşamış olarak gösterilmesi problemini aşmak için Mâserceveyh'i, Ömer b. Abdülazîz döneminde yaşayan birisi olarak gösterir. Aynı kaygı muhtemelen Sâid el-Endelüsî için de söz konusudur.

Kıftî, İbn Cülcül'ün rivayetini aktardıktan sonra çok önemli bir ilavede bulunarak kaynak belirtmeksizin Mâserceveyh'in eserlerini sıralamaktadır. Buna göre Mâserceveyh'in iki kitabı bulunmaktadır: *Kitâbü Kuva'l-Et'ıme ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ*, *Kitâbü Kuva'l-Akâkîr ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ*.[46]

Kaynak belirtmemesine karşın Kıftî'nin, Nedîm'in Mâsercîs'e ait gösterdiği kitapları, Mâserceveyh'e ait bilgilerin peşi sıra verdiği ortadadır. Onun, bilgileri, kendisine göre doğru, ancak bize göre yanlış yere yerleştirdiği akla gelmektedir. Bunun sebebi de ikisini aynı kişi olarak görme eğiliminde gizlidir. O, bunu "Mâserceveyh'e bazen Mâsercîs denilir", ifadesiyle dile getirir.[47]

---

46 Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, 243.

47 Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, 242.

Dolayısıyla Kıftî açısından problem çözülmüş görünür. Anlaşılan o ki Kıftî, Mâserceveyh'in uzun süre yaşadığını düşünmüştür. Bu yüzden rivayetlerdeki çelişkinin ya farkında değildir, ya da rivayetleri uzlaştırdığını farz etmiştir.

Kıftî, Mâserceveyh'in kitaplarını zikrettikten sonra, Muhammed b. Tâhir b. el-Hüseyin'in hacibi Eyyûb b. el-Hakem el-Basrî'den naklen iki rivayete yer verir. Bu rivayetlerden birisi Mâserceveyh'in Abbâsî şairlerinden Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]) ile diğeri ise Huzistan topraklarından gelen bir hastası ile görüşmesine aittir.[48]

Ebû Nüvâs'ın doğum tarihi ile ilgili 130-145 (747-762) tarihleri arasındaki bir tarihe tekabül eden farklı görüşler bulunmaktadır. Biz en erken tarih olan 130'u (747) esas alarak fikir yürütmek istiyoruz. Rivayette Ebû Nüvâs'ın, hekime, âşık olduğu kızla ilgili sorular sorduğu bilgisi yer almaktadır. Dolayısıyla Ebû Nüvâs'ın âşık olduğu zamanı en erken on beş yaşları olarak kabul etsek bu durumda Mâserceveyh ile görüşmüş olabileceği tarih, yaklaşık olarak 142'li (760) yıllar olur. Eğer doğum tarihi daha ileriki yıllar ise o zaman bu görüşme daha geç bir tarihe gider. Bu ise kronolojik olarak mümkün görünmemektedir.

Emevî Halifesi Mervân b. Hakem'in ölüm tarihi Ramazan 65 (Nisan 685), Halife Ömer b. Abdülazîz'in ölüm tarihi ise Receb 101'dir (Şubat 720). Buna bağlı olarak Mervân döneminde tercüme yapmış olan birisinin yaklaşık seksen sene sonra Basra'da bulunması ve Ebû Nüvas'la görüşmesi mümkün görünmemektedir. Muhtemelen bu zaman aralığının uzun olması müellifleri, Mâserceveyh'in yaşadığı dönemi Ömer b. Abdülaziz zamanına götürmeye zorlamıştır. Zira bu durumda uzun yaşayan Mâserceveyh'in Ebû Nüvâs ile görüşmesi mümkün görülebilir. Biz bu noktada son olarak İbn Ebû Üsaybia'nın rivayetine de yer vermek istiyoruz.

5. İbn Ebû Üsaybia'nın Kayıtlarına Göre Mâserceveyh ve Mâsercîs

İbn Ebû Üsaybia,[49] "Ahron", "Mâsercîs" ve "Mâserceveyh" başlıklarında sunduğu bilgilerle ele aldığımız konuya katkı sağlar.

---

48 Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, 243-244.

49 İbn Ebû Üsaybia ve *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ* adlı eseri hakkında bk. Mustakim Arıcı, "Evrensel Bir Tıp ve Felsefe Tarihi: Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 273-306.

O, "İskenderiyeli Hekimler, Onlara Yakın Zamanlarda Yaşamış Olan Hristiyan veya Diğer Din Mensubu Hekimler" başlığında Yahyâ en-Nahvî başta olmak üzere İskenderiyeli hekimleri zikrettikten sonra bu hekimlerin çağdaşı olan veya onlara yakın zamanlarda yaşayan Hristiyan hekimleri zikreder. Bu çerçevede *Künnâş* adlı eser sahibi Ahron el-Kass'dan bahseder. Eserini Süryanice yazdığını, Mâsercîs'in bu eseri Arapçaya tercüme ettiğini, otuz makaleden oluşan bu esere Mâsercîs'in iki bölüm daha ilave ettiğini belirtir. O, bu noktada Hristiyan hekimlere Abbâsîler döneminde yaşamış Yahya b. Serâbiyyûn'u da ilave eder. Akabinde Hristiyan olmayan hekimleri zikreder.[50]

Onun, zikrettiği bilgilerde kronolojiyi değil, eserinde koymuş olduğu başlığı esas alarak bilgi aktardığı anlaşılmaktadır. Özellikle İskenderiyeli hekimlere yakın zamanlarda yaşamış olan hekimler arasında Abbâsîler döneminde yaşamış olan Mâsercîs'ten bahsetmesi, akabinde diğer bazı Abbâsî dönemi müelliflerini de zikretmesi karmaşa yaratmaktadır. Bu karmaşanın kökeninde Nedîm tarafından Mâsercîs hakkında sunulan bilgiyi, Mâserceveyh için kullanmaya çalışması yatmaktadır.

Bununla birlikte İbn Ebû Üsaybia, "Mâsercîs" başlığına geçince rivayeti Nedîm'in verdiği kronoloji içinde, yani Abbâsîler döneminde zikreder. Nitekim İbn Ebû Üsaybia'nın bahsettiğimiz bu karmaşasını teyit eden bir diğer rivayet aktarımı, "Mâsercîs" başlığında karşımıza çıkar. O, Mâsercîs'i "Yunancadan Arapçaya Tıp ve Diğer Alanlarla İlgili Tercüme Yapan Mütercim Hekimler" başlığı altında verir. Lâyık olduğu veçhile önce Cûrcis ve oğlu Buhtîşû ile başlayacağını, akabinde ailenin diğer fertlerini zikrederek ardından kayda değer hekimlere yer vereceğini belirtir. İsmini zikrettiği birinci isim Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde (136-158/754-775) tercümelere başlayan ilk kişi olarak nitelediği Cûrcis'tir. Diğer tüm isimler de Abbâsîler döneminin önde gelen mütercimleridir.[51] Dolayısıyla İbn Ebû Üsaybia'nın, bu aktarımında Mâsercîs'i tıpkı Nedîm gibi Abbâsîler dönemi mütercimi olarak kabul ettiği açıktır.

---

[50] İbn Ebû Üsaybia, Ebü'l-Abbas Ahmed b. el-Kāsım, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, nşr. Nizâr Rıdâ (Beyrut, t.y.), 151-159.

[51] İbn Ebû Üsaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, 279-284.

İbn Ebû Üsaybia, Mâsercîs'in hekim olduğunu, Süryaniceden Arapçaya tercümeler yaptığını ve *Kitâbü Kuva'l-Et'ıme ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ, Kitâbü Kuva'l-Akâkîr ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ* adlı kitapları olduğunu zikreder. Akabinde oğlu İsa'nın babasının derslerine devam ettiğini ve *Kitâbü'l-Elvân* ile *Kitâbü'r-Revâih ve't-Tuûm* adlı eserleri olduğunu zikreder.[52] Sunduğu bu bilgilerde onun, Nedîm'i izlediği görülür.

İbn Ebû Üsaybia'nın sunduğu bilgilerin sonuncusu ise Mâserceveyh başlığı altında karşımıza çıkar. O, Mâserceveyh'i "Abbâsî Devleti'nin Başlarında Yaşayan Süryanî Hekimler"[53] başlığında ele alır.[54] Bu başlık altında Halife Mu'tasım'ın hekimi Selmûye b. Benân gibi ilerleyen dönem hekimlerinden de bahsetmesi onun başlığına sadık kalmadığını veya on üçüncü yüzyıldan beş yüz otuz beş yıllık bir devlete bakınca Abbâsî Devleti'nin başları ifadesiyle uzunca bir zaman dilimini kastetmiş olabileceği ortaya çıkar. İster Abbâsî Devleti'nin başları olsun, ister ilerleyen yılları olsun İbn Ebû Üsaybia'nın Mâserceveyh'i yerleştirmiş olduğu tarihsel kesit Abbâsîler dönemidir.

İbn Ebû Üsaybia, "Mâserceveyh el-Basrî" başlığıyla Mâserceveyh'i Basralı Hekim olarak nitelemekte ve onun hakkında bir ön bilgi sunduktan sonra çeşitli kitaplardan aldığı rivayetlere geçmektedir. Sunduğu ön bilgide Mâserceveyh'in Ahron'un eserini Süryaniceden Arapçaya çevirdiğini, Süryanî kökenli bir Yahudi olduğunu, Ebû Bekir Zekeriya er-Râzî'nin *el-Hâvî* adlı eserinde el-Yehûdî ismiyle zikrettiği kişinin Mâserceveyh olduğunu belirtir. Bu noktada İbn Ebû Üsaybia'nın İbn Cülcül ve Nedîm tarafından sunulan bilgileri harmanladığı görülür. Ebû Bekir Zekeriya er-Râzî ile ilgili verdiği bilgi ise tartışmaya açık kendi yorumu olup bu husus biraz sonra ele alınacaktır.[55]

İbn Ebû Üsaybia, Mâserceveyh hakkındaki bu ön sunumunun ardından önemli bir anlam farklılığı oluşturacak bir üslupla İbn Cülcül'ün rivayetine yer vermekte, ardından Yusuf b. İbrahim'in, Muhammed b. Tâhir b. el-Hüseyin'in hacibi Eyyûb b. el-Hakem el-Basrî el-Kisrevî'den aldığı rivayetlere geçmektedir.

---

52 İbn Ebû Üsaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, 280.
53 İbn Ebû Üsaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, 183-278.
54 İbn Ebû Üsaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, 232-234.
55 İbn Ebû Üsaybia, *Uyûnü'l-Enbâ*, 232.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden hatırlanacağı üzere İbn Cülcül'ün rivayetinde Mâserceveyh'in yaşadığı dönem mutlak olarak Mervânîler (Emevîler) dönemidir. Ancak İbn Ebû Üsaybia bu bilgiye Abbâsîler dönemi hekimleri kısmında yer verir, akabinde de Yusuf b. İbrahim'in rivayetini sunar. Muhtemelen İbn Ebû Üsaybia Mâserceveyh'i her iki dönemi de müdrik bir müellif olarak düşünmüş olmalıdır. Zira İbn Cülcül'ün rivayetini küçük bir farklılıkla ancak yeni bir anlam doğuracak şekilde aktarmaya çalışır. İbn Cülcül'ün rivayetinde geçen "*Ömer b. Abdülazîz eseri saray kütüphanesinde buldu.*" ifadesini bir önceki cümlenin sıfat cümlesi olarak anlaşılabilecek bir biçimde "*Ömer b. Abdülazîz'in saray kütüphanesinde bulduğu eseri*" şeklinde nakleder. Bu durumda onun aktarım biçiminden iki anlam ortaya çıkmaktadır. Birincisi Ömer b. Abdülazîz'in tercüme edilmiş olan bu kitabı saray kütüphanesinde bulduğudur. İkincisi ise Ömer b. Abdülazîz'in bulduğu bu kitabı Mâserceveyh'in tercüme ettiğidir. Önceki anlamda Mâserceveyh, Ömer b. Abdülazîz'den önce yaşamış iken, ikinci anlama göre onun zamanında hayatta olur. Bu da bize kendisinden önce yazmış olan Sâid el-Endelüsî ve Kıftî gibi müelliflerin tesirinde Mâserceveyh'i Emevîler ve Abbâsîler döneminde yaşamış birisi olarak düşündüğü için İbn Cülcül'ün rivayetini bir kelime oyunuyla nakletme gayreti içinde olduğunu gösterir. Bu hususu şimdilik bir kenara bırakalım ve İbn Ebû Üsaybia'nın Mâserceveyh'le ilgili olarak sunduğu diğer rivayetlere temas edelim.

İbn Ebû Üsaybia nakillerini Kıftî'nin kaynağı olan Eyyûb b. el-Hakem el-Basrî el-Kisrevî'den istifade eden Yusuf b. İbrahim'den almaktadır. Kıftî aynı müelliften iki nakil sunmakta iken İbn Ebû Üsaybia, üç nakil sunar.

Bu rivayetlerden birisi gençlik döneminde ailesiyle birlikte Basra'da yaşadığı bilinen Abbâsî şairlerinden Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]) ile hekim Mâserceveyh arasındaki bir konuşmaya; diğeri Huzistan topraklarından gelen bir hasta ile görüşmesine, sonuncusu ise Kisrevî'nin kendisiyle ilgili bir şikâyeti üzerine Mâserceveyh'in verdiği tavsiyelere aittir.

İbn Ebû Üsaybia son olarak Mâserceveyh'in *Künnâş, Kitâb fi'l-Gıdâ, Kitâb fi'l-Ayn* adında üç eserine işaret etmektedir.[56]

İbn Ebû Üsaybia, Mâserceveyh'e Mâsercîs dendiğine dair bir bilgi sunmaz. Ayrıca eser adlarına bakılacak olursa her iki kişinin aynı şahıs olmadığı veya zikrettiği şahıslara ait kitapların aynı olmadığı ortadadır. İbn Ebû Üsaybia'nın eser adlarını kimden alarak sıraladığı meçhulümüzdür. Özellikle zikrettiği son eser, sadece onun kayıtlarında karşımıza çıkan bir ilk katkı olarak görünmektedir. *Künnâş*'ı, İbn Cülcül ve Nedîm'den aldığını düşünebiliriz. *Kitâb fi'l-Gıdâ*'nın ise *Kitâbü Kuva'l-Et'ıme ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ* adlı eserin genel bir tanımlama veya genel bir ifadelendirme olma ihtimali yüksek görünmektedir.[57]

Yukarıda İbn Ebû Üsaybia'nın, Ebû Bekir Zekeriya er-Râzî'nin *el-Hâvî* adlı eserinde "el-Yehûdî" ismiyle zikrettiği kişinin Mâserceveyh olduğuna dair bir görüşe sahip olduğunu ifade etmiştik. Bu bilgiye istinaden araştırmacıların birçoğunun bu hususu tartışmaksızın kabul ettiği görülür. Birçok araştırmacı bu bilgiden hareketle Râzî'nin kayıtlarındaki "Kâle el-Yehûdî" şeklindeki aktarımların Mâserceveyh'e ait olduğunu düşünmüştür. Meselâ Mahmut Kaya, Sezgin'i kaynak göstererek Râzî'nin 171 yerde Mâserceveyh'e atıfta bulunduğunu belirtir. Fazıl İbrahim de benzer görüştedir.[58] Sezgin'in *el-Hâvî*'de Mâserceveyh'ten alıntılanmış olarak gösterdiği kayıtlarla ilgili yaptığımız tetkiklerde ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci ciltlere ait atıfların neredeyse tamamında ilgili isimlere tesadüf edilememiştir.[59] Sezgin; Râzî'nin, çoğunlukla Ahron'un kitabından aldığı nakillerin sonunda Mâserceveyh ve el-Yehûdî

---

56 Paul Sabboth, *Mahtûtât İlmî Kadîm* adlı eserinde Mâserceveyh'e ait üç kitap ismine işaret eder: *Kitâb fi'l-Gıdâ, Kitâb fi'ş-Şarâb, Kitâb fi'l-Ayn*. Bk. İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, 61 (nâşirin Mâserceveyh ile ilgili dipnotu).

57 Mahmut Kaya, Mâserceveyh'e altı adet eser izafe eder. Mâserceveyh ve Mâsercîs hakkında kaynaklarda yer alan bilgileri birleştirmiş olduğu akla gelmektedir. Bu kitaplar 1. *Kitâbü Kuva'l-Et'ıme ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ*, 2. *Kitâbü Kuva'l-Akâkîr ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ*, 3. *Fî İbdâli'l-Edviye ve mâ yekūmu makâme gayrihi minhâ*, 4. *Kitâb fi'l-Ayn*, 5. *Kitâb fi'l-gıdâ*, 6. *Künnâş*. Dietrich ise ona ait üç kitap zikreder. Bunlar, 1. *Kitâbü Kuva'l-Et'ıme ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ*, 2. *Kitâbü Kuva'l-Akâkîr ve Menâfiuhâ ve Madârruhâ*, 3. *Fî İbdâli'l-Edviye ve mâ yekūmu makâme gayrihi minhâ*. Krş. Dietrich, "Māsardjawayh", 640; Mahmut Kaya, "Mâserceveyh", 75. Ayrıca bk. Yiğit, *Emeviler*, 244.

58 Fazıl Halil İbrahim, "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri", 187.

59 Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, trc. Abdullah bin Abdullah Hicâzî, (Riyâd: Câmiatü'l-Melik Su'ûd Yayınları, 2009), 3: 318-319.

isimlerini zikrederek onlardan nakillerde bulunduğunu, dolayısıyla Mâserceveyh ile (Mâserceveyh) el-Yehûdî'yi birbirinden ayırdığını, dolayısıyla *el-Hâvî*'de yer alan nakillerdeki el-Yehûdî'ye ait görüşlerin *Makâletân* adlı eserinden (Ahron'un kitabına ilave edilen iki makaleden) alıntıladığını ileri sürmektedir. Sezgin, her iki müellifle ilgili karmaşanın farkındadır. Özellikle Râzî'nin, Mâserceveyh ile el-Yehûdî ayrımını Abbâsîler döneminde yaşamış Hristiyan Mâserceveyh ile Emevîler döneminde yaşamış yahudî Mâserceveyh için kullandığını düşünür. Hatta onları büyük Mâserceveyh, küçük Mâserceveyh olarak niteler.

Ancak Râzî, Sezgin'in bu tespitlerine rağmen Ahron'un kitabından nakil aldıktan sonra Mâserceveyh ve el-Yehûdî isimlerini zikretmez. O, ele aldığı hastalık veya ilaçla ilgili elde ettiği bilgileri sıralayan bir üslup izlemektedir. Hatta Sezgin'in söylediğinin aksine, Râzî, el-Yehûdî'den alıntı yaptıktan sonra Ahron'dan nakiller sunmakta, buna ilave olarak eğer kronolojik olarak sunduğu düşünülecek olursa Yehûdî-Taberî-Ahron, Yehûdî-Taberî-Ahron-Kindî gibi sıralamalarla bilgi aktarımında bulunmaktadır. Bu da bize Râzî'nin kendi çağdaşlarından veya kendi döneminde yaygın olan eserlerden alıntı yaptığını göstermektedir. O, ayrıca bir yerde de el-Yehûdî'nin kitabından birebir nakilde bulunmaktadır. Bu ve benzeri problemler İbn Ebû Üsaybia'nın tespitinin yeniden ele alınmasını ve tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Meselâ Râzî'den önce yaşamış veya çağdaşı olan el-Yehûdî nisbeli İsa b. Musa ve Sehl b. Bişr gibi isimler ve eserleri üzerinden araştırma yapılabilir.[60]

Aslına bakılacak olursa İbn Ebû Üsaybia'nın Râzî ile ilgili değerlendirmesini kuşkulu bulan önemli bir istisna dikkatleri çekmektedir. O da Dietrich'tir. O, el-Yehûdî nisbesinin her zaman Mâserceveyh'e işaret edip etmediğinin ciddi bir şekilde analiz edilmesi gerektiğini belirtmektedir.[61]

Sonuç

İbn Cülcül ve Nedîm tarafından sunulan metinler bağlamında dört ayrı kişiden bahsetmek mümkündür. Bunlar Ahron b. A'yün el-Kass, Mâserceveyh, Ahron el-Kass ve Mâsercîs'tir. Bunlardan Ahron b. A'yün el-Kass İslâm'dan önce yaşamış, Mâserceveyh ise muhtemelen 690'lı yıllarda ömrünü

---

[60] Bk. Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 335; Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, 238.
[61] Dietrich, "Māsardjawayh", 641.

tamamlamıştır. Nedîm'in bahsettiği Ahron el-Kass Abbâsîler döneminin başlarında, onun kitabını tercüme etmiş olan Mâsercîs de aynı şekilde Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Her iki müellifin zikri geçen şahıslarla ilgili verdikleri bilgiler birbirinden farklılık arz eder.

Buna karşın İbn Cülcül ve Nedîm tarafından sunulan bilgilerin kendilerinden sonraki müellifler tarafından anlaşılma ve nakledilme biçiminin yarattığı karmaşa kuşkusuz önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu çerçevede ismi anılan dört kişinin birbirine karıştırıldığı ve başta yaşadıkları dönemlerin tespiti olmak üzere birçok problemin gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Bu karışıklığın farkında olan bazı müelliflerin ve günümüz araştırmacılarının malzemeyi yorumlamaya çalışarak bir sonuç elde etmeye gayret ettiği de açıktır.

Ancak üzerinde tartışılması gereken bir başka husus daha bulunmaktadır. O da Mâserceveyh ve Mâsercîs hakkında bilgi sunan İbn Cülcül ve Nedîm adlı müelliflerin sunduğu bilgilerin güvenilirliği problemidir. Bu noktada İbn Cülcül tarafından verilen bilgilerin tarihsel gerçekliğe daha yakın göründüğü söylenebilir. İslâm'dan önce yaşamış olan İskenderiyeli bir bilim insanı olan Ahron ile Emevîler döneminde yaşamış olan Yahudi hekim Mâserceveyh kronolojik olarak sorunsuz durmaktadır. Nedîm tarafından sunulan bilgilerdeki Ahron ve Mâsercîs kuşkusuz farklı şahıslardır. Ancak Nedîm'in verdiği bilgilerde bir karmaşa varsa o zaman Nedîm'in sunduğu bilgilerin doğruluğu çözüm bekleyen bir sorun olarak durmakta ve yeni çalışmaları zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

Ağırakça, Ahmet. *İslam Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri Yayınları, 2004.

Arıcı, Mustakim. "Evrensel Bir Tıp ve Felsefe Tarihi: Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ". *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı, 273-306. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Arslantaş, Nuh. *Emeviler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2005.

Assaf, Simha, and David Deroven. "Gaon". *Encyclopaedia Judaica*. 7: 380-386. Detroit: Keter Publishing House Yayınları, 2007.

Avcı, Casim. İslam Bizans İlişkileri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Aycan, İrfan. "Emevîler Döneminde İlmî Hayat". *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı* içinde, haz. İrfan Aycan ve dğr., 35-72. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Bulut, Emrullah. "Kadîm Dünyadan Endülüs'e Bir Bilim ve Kültür Tarihi Klasiği: Tabakâtü'l-Ümem", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı, 119-147. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Dietrich, A. "Māsardjawayh". *Encyclopaedia of Islam*. 6: 640-641. Leiden: E.J. Brill Yayınları, 1991.

Gil, Moshe. *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*. Leiden: E.J. Brill Yayınları, 2004.

Goitein, S. D. *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*. trc. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam. İstanbul: İz Yayınları, 2004.

Gutas, Dimitri. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. trc. Lütfü Şimşek. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Günaltay, Şemsettin. *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*. haz. İrfan Bayın. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

Gürkan, Salime Leyla. "Yahudîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 187-197. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Hassan, Ahmad Y. "*Maturity of Arabic Science at the Time of Jabir ibn Hayyan*", *History of Science and Technology in Islam*, http://www.history-science-technology.com/articles/articles%2013.html [29.05.2018].

Hassan, Ahmad Y. "Factors Behind the Rise of Islamic Science". *The Different Aspects of Islamic Culture* içinde, ed. Zafar Ishaq Ansari ve dğr. 6: 55-86. Paris: Unesco Publishing Yayınları, 2016.

Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1995.

İbn Cülcül, Ebû Dâvûd Süleyman b. Hassân el-Endelüsî. *Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ.* nşr. Fuâd Seyyid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Yayınları, 1985.

İbn Ebû Üsaybia, Ebü'l-Abbas Ahmed b. el-Kāsım. *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*. nşr. Nizâr Rıdâ. Beyrut, t.y.

İbrahim, Fazıl Halil, "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmi Gelişmelerin Öncü Hareketleri". trc. Aslan Ahmet. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2001): 169-195.

Kāsım Muhammed, Mahmûd el-Hâc. "Dirâse Mukârene fî Târîhi'l-Etibbâ inde'bni'l-Nedîm ve İbn Cülcül". *Âfâku's-Sekâfe ve't-Türâs* 4, sy. 6 (1997): 23-32.

Katipoğlu, Hasan ve Mustafa Çağrıcı. "İshak b. Huneyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 534. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Kaya, M. Cüneyt. "İshâk b. Huneyn ve Târîhu'l-Etibbâ'sı". *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı, 11-35. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Kaya, M. Cüneyt. "Tabakât Literatürünün Endülüs'teki İlk Örneği: İbn Cülcül ve Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ'sı". *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı, 37-56. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Kaya, Mahmut. "Mâserceveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 23: 74-75. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yusuf. *İhbârü'l-Ulemâ bi-Ahbâri'l-Hukemâ*. nşr. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınları, 2005.

Mackensen, Ruth Stellhorn. "*Arabic Books and Libraries in the Umaiyad Period*". The American Journal of Semitic Languages and Literatures 54, sy.1/4 (Ekim 1937): 41-61.

Meyerhof, Max. "Mediaeval Jewish Physicians in the near East from Arabic Sources". *Isis* 28, sy. 2 (Chicago 1938): 432-460.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm ve Bilim*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.

Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *Kitâbü'l-Fihrist*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. 2 cilt. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation Yayınları, 2009.

O'Leary, De Lacy. *How Greek Science Passed to the Arabs*. London: Routledge&Kegan Paul Ltd. Yayınları, 1951.

Rosenthal, Franz. "İshâk b. Huneyn'in Târîhü'l-Etibbâ'sı". trc. Levent Öztürk. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (ed. Nil Sarı)*. 7 (İstanbul 2001): 327-340.

Sâid el-Endelüsî, Ebü'l-Kāsım Sâid b. Ahmed b. Abdurrahman. *Kitâbü Tabakâti'l-Ümem*. nşr. Luvîs Şeyho (Louis Cheikho). Beyrut: Matbaatü'l-Kâtûlikiyye Yayınları, 1912.

Sâid el-Endelüsî, Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdurrahman. *Milletlerin Bilim Tarihi, Tabakâtü'l-Ümem*. haz. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Sezgin, Fuat. *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*. trc. Abdullah bin Abdullah Hicâzî. 3. Cilt Riyâd: Câmiatu'l-Melik Su'ûd Yayınları, 2009.

Sicistânî, Ebû Süleyman el-Mantıkî. *Sıvânü'l-Hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî. Paris: Byblion Yayınları, 2004.

Şenel, Kübra. "Felsefe-Bilim Tarihi Açısından İbnü'l-Kıftî'nin İhbâru'l-Ulemâ bi-Ahbâri'l-Hükemâ'sı", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı, 211-245. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Şeşen, Ramazan, *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İsar Yayınları, 2012.

The Fihrist of al-Nadīm. ed. Bayard Dodge. 2 cilt. New York: Colombia University Press Yayınları, 1970.

Ullman, Manfred. *Islamic Medicine*. Edinburgh: Edinburgh University Press Yayınları, 1978.

Üçer, İbrahim Halil. "el-Fihrist'te Felsefe Tarihi: Kadîm'in Muhdes'e Yolculuğu", *Felsefe, Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme* içinde, ed. Mustakim Arıcı, 57-83. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dâr Sâdır Yayınları, 1977.

Yiğit, İsmail. *Emeviler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2016.